

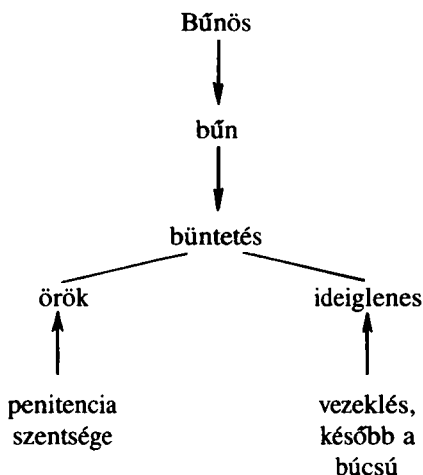
A KÖZÉPKORI BÚCSÚK KÉRDÉSÉHEZ

1. A bűcsúról általában

Bűcsú szavunk annak ellenére, hogy a bocsát, bocsánat szavakkal tartozik össze, nem a bűnök bocsánatát jelenti, és nem is jelentette soha, hanem a már megbocsátott bűnök ideiglenes büntetésének, elsősorban a tisztító tűzbeli büntetéseknek az eltörlését. Hogy mégis sokan bűnbocsánatról beszélnek, annak oka a következőkben keresendő. A bűcsú elnyerésének első és elengedhetetlen feltétele ugyanis a töredelmes gyónással és bűnbánattal elnyert feloldozás a bűnök alól, melyhez gyakran széles körű gyóntatói felhatalmazások járultak az egyes bűcsújáráshelyeken. Tehát ilyenkor olyan esetekben is feloldozhattak, amelyek egyébként a püspöknek, vagy magának a pápának voltak fenntartva. Ezenkívül sokan még arra is kaptak engedélyt, hogy gyóntatójukat szabadon választhassák meg. S miután így a bűnök alól feloldozást nyertek, kerülhetett sor az ideiglenes büntetések bizonyos körülmények közötti elengedésére.

Vázlatosan tekintsük át a dolgot még egyszer.

A bűnöst tehát kettős teher nyomja: a bűn s az érte járó büntetés, amely maga is kettős – örök és ideiglenes – lehet. A bünt és az érte járó örök büntetést (örök kárhozatot) a penitencia szentsége oldja föl. Az ezután visszamaradó ideiglenes büntetések teljes vagy részleges elengedésében az egyház gyakorlata történelme során változott. Kezdetben szigorú vezeklések árán engedte el, később azonban szokásba jött kisebb erénygyakorlatok – önmegtágadás, áldozat – fejében e nagy adósság elengedése. Ez az elengedés a bűcsú.

Ahhoz, hogy a bűcsú jelentőségét, elterjedtségének, közkedveltségének okát megértjük, nézzük végig, hogyan alakult a penitencia gyakorlata a kezdetektől a bűcsúk engedélyezéséig.

2. A kánoni penitencia története

2.1. A kezdetek

Az első ezredév penitenciai gyakorlatát nagy szigorúság jellemezte. Az ideiglenes büntetések elégtétel által való eltörlésének gondolata megtalálható már az Ószövetségben is.¹ Pál apostol pedig a korinthuszi vérfertőzővel kapcsolatban úgy intézkedik, hogy „adjuk át az ilyet a sátánnak testének romlására, hogy lelke üdvözüljön az Úr napján”,² vagyis vezekeljen, míg meg nem tisztul.

Tertullianus már kifejti a penitencia célját is, tudniillik, hogy Isten az ideiglenes szenvedéssel helyettesítse az örök büntetést. „Mond: vétkeztem az Isten ellen, s veszélyben forgok, hogy örökre elveszek. Azért most reszketek, szenvedek: sanyargatom magam, hogy Istent megengeszteljem, akit vétkeimmel megsértettem. Ha félsz a penitenciától, tekints a gehennába, melyet a penitencia kiolt, és fontold meg a büntetés nagyságát, hogy vissza ne riadj az elégtételtől.”³

Gregoriosz Thaumaturgosz 254 körül keletkezett levelében már elkülöníti a bűnbánók két osztályát. A hallgatók (audientes) csak a katekumenek liturgiáján vehettek részt, a térdelők (genuflectentes) viszont végig együtt maradhattak a hívekkel, de térden állva kellett vezekelniük és nem részesülhettek az eucharishtiában.⁴ A templomban a vezeklőknek külön helyük volt. „A sírók (flentes) helye a templom ajtaján kívül van. Ott kell a bűnösnek állnia, és kérnie a bemenő híveket, hogy imádkozzanak érte. A hallgatók helye az ajtón belül, az előcsarnokban van. Itt álljon a bűnös..., aztán menjen ki.”⁵

Euszebiosz elmesél egy nagyon érdekes esete, Nataliosz hitvallóét, aki átmenetileg csatlakozott Theodosz eretnekségéhez. Amikor rájött, hogy mit tett, „napféltorok felkelt, zsákba öltözött, hamut hintett magára, és nagy sietve, könnyek közt Zephüriosz püspök elé vetette magát, nemcsak a papság lábához borult le, hanem a világiakéhoz is. Könyeivel megindította az irgalmas Krisztus könyörületes egyházát, de csak nehezen fogadták vissza a közösségbe, bár nagyon esdekelt, és mutogatta a kapott csapások okozta sebeket.”⁶ A felsorolt példákban jól látszik, hogy lényegében kétféle büntetés létezett, amely penitenciaszámba jöhet: az egyik az áldozástól való kizárás, a másik a közös imádságból való kirekesztés.

Az 5. századtól a keleti egyházban a nyilvános penitencia kiment a gyakorlatból, Nyugaton pedig a 8–9. században módosul. Egyre inkább az válik elfogadottá, hogy a titkos bűnökért nem kell nyilvános vezeklést tartani, csak a nyilvánosan elkövetettekért. Ezek szigora viszont még jobban erősödik. Erről tanúskodnak a Nagy Károly és Kopasz Károly korabeli zsinatok kánonjai.⁷ Nagy Károly kapitulárában is olvashatunk azokról, akik a hét évi nyilvános penitenciát tartják. Ezek egy évig vezeklővel testükön kérjék a templomba menők imáját; azután három évig hátul, a papok fölvygázata alatt álljanak, s ott is, bár nem a földön fekve, alázatosan imádkozzanak, s mások közbenjárásáért is esedezzenek, a következő két éven át még ne vegyenek részt az áldozásban, s végre a hetedik év nagycsütörtökén járuljanak az oltárhoz.⁸

A 9. századtól rohamosan hanyatlak a penitencia szigora, s ezzel együtt a gyakorlata is. Ennek a bomlásnak az első jele a nyilvános penitencia megváltása volt. A 9. században már a vezeklési gyakorlatot a szegények táplálására fordított pénzzel, imákkal, misékkal, néha ostorozásokkal lehetett megváltani. Kezdetben csak egyes vezeklési napokat lehetett megvenni. Később heteket, hónapokat, éveket. A zsinati kánonokból ez jól

látható. „Egy hónapért, melyet kenyéren vagy vízen kellene átélnie, térden állva 1200 zsoldtárt énekeljen, ha pedig nem akar térdelni, akkor 1680-at ...”⁹

A hanyatlás másik tünete, hogy kezdődik a penitencia igen hosszú időre, 50–60 évre, sőt századokra történő kiszabása. Ez abból adódott, hogy az egyes bűnökért járó külön vezekléseket matematikai úton összeadták.¹⁰ A hanyatlás következő jele, hogy alamizsnával könnyen lehetett sok száz évet leróni. Prohászka elmondja, Vilmos párizsi püspök egyenesen azt ajánlja híveinek, hogy a kánoni vezeklés helyett inkább templomok, kórházak, hidak, utak építésére adjanak egy-két dénárt vagy 3–4 tojást.¹¹ A 11. század végének elkövetkeztével a vezeklésnek egy új, sajátos módja alakul ki: a keresztes hadjárat. Clermontban II. Orbán lelkesítő szavai ezt viszik az emberek fülébe: „A lopást, rablást, gyilkolást, gyújtogatást s minden egyebet, ami Isten országából kizár, Istennek tetszően váltsátok meg, hogy áhítatotok gyakorlatai bűneiteknek gyors bocsánatát kieszközöljék. ... Intünk tehát és buzdítunk az Úrban, és a bűnök bocsánatáért azt rójuk ki rátok, hogy keleti keresztény testvéreink s az örök élet örökösének gyászos sorsán megindulva, a hitetlenek garázdaságát kellően megtörjétek.”¹² S ha nem is ez volt a keresztes hadjáratok fő oka, a kezdeti lelkesedés, s főleg a gyermekek keresztes hadjárata e szempont figyelembe vétele nélkül nem érthető meg. Ez sugárzik Ordericus Vitalis egyháztörténetének soraiból is: tolvajok, zsványok, kalózkodók, s az elvetemült emberek hosszú sorai a Szentlélek kegyelme folytán bűneink mélyéből fölkeltek, azokat bevallották és megutálták, s Istennek bűneikért eleget teendőik útra keltek. A bölcs pápa pedig mindnyájukat, kik fegyvert foghattak, az Isten ellenségei ellen harcra buzdította, s a bűnbánókat ez órában, melyben a keresztes hadra szánták magukat, bűneiktől feloldozta, és minden sanyargatást, böjtöt és egyéb nélkülözéseket kegyesen elengedett, mert nagyon jól tudta, hogy útközben sok viszontagságon és szenvedésen esnek majd keresztül, mindenféle szorongatás éri őket, miáltal Krisztus jóindulatú szolgálai minden bűneiktől megtisztulnak.¹³ Még javában harcoltak a Szentföldön, amikor kezdett elterjedni egy újabb gyakorlat, amelyben jelentéktelen gyakorlatok fejében a penitenciát elengedték. Tehát itt már nem helyettesítették a penitenciát, mint ahogy ez a keresztes hadjáratok esetében felfogható, hanem tisztán elengedték.¹⁴ Ez volt a búcsú, mely a kánoni penitenciát a 13. század végére majdnem teljesen kiszorította. Ideiglenes büntetés elengedése persze előbb is létezett. Zsinatok határozataiból tudjuk, hogy buzgó vezeklőknek gyakran megrövidítették a penitenciájukat. A 12–13. század zsinatai és pápai megviszonylag ritkán engedélyeztek búcsúkat.¹⁵ Ugyanakkor emellett egyelőre él még a penitencia régi szelleme az elégtétel kiszabásánál, s mintha átmeneti erősödést is tapasztalnánk. Guido, a római Tre Fontane apátja egyszer mise közben nem kevert vizet az áldozati borba, s nagy büntudatában Szent Bernáthoz fordult vigaszért, akitől ezt az utasítást kapta: „Nem találunk rosszlelkűséget cselekedettedben, de hogy megnyugtassuk lelkiismeretedet feladjuk neked, hogy leborulva hétszer énekelj naponként a hét bűnbánati zsoldtárt, és hétszer ostorozd magadat.”¹⁶ Hugo de S. Victore azon kérdésre, hogy milyen a méltó penitencia, azt feleli: „mivel ezt nem tudhatod, ezért mindig vezekelj, eleget tehetsz, de fölösen soha. Jobb, ha többet teszel, mint ha kevesebbet. Azért szorgoskodjál, törekedjél, buzdulj, hogy áhítatodnak vége sohasem lévén, bűnödnek legyen vége.”¹⁷ 1178-ban Toulouse-ban elfogtak egy Péter nevű eretneket. Penitenciája: „bevezetik a templomba a mezitlábú csak vékonyan takart Péter, s egyik oldalról a toulouse-i püspök, a másik oldalról Szent Saturnin apátja mindaddig verik, míg az oltár előtt a legátus lábaihoz le nem borul. Birtokai eladattak, s ő maga három évre Jeruzsálemba uta-

síttatik a zárándokok szolgálatára. Addig is, míg ezt kivihette, arra köteleztetett, hogy a toulouse-i templomokat mindennap magát ostorozva járja be, az egyház javait,¹⁸ uzsora által összeharácsolt jószágait elosztogassa, s házát, mely az eretnekek gyűlőhelyeül szolgált, alapjaitól felforgassa.”¹⁹ A 13. században is kirótták még a kánoni penitenciát, de aki sokallta, annak leszállították. A penitenciának akkor már három módja létezett: a böjt, ima és alamizsna.

2.2. A gyakorlat kialakulása

Tehát, amint láttuk, a büntetések egyre gyakrabban történő elengedése szinte egymás mellett él a legszigorúbb penitenciai gyakorlattal egészen a 13. század végéig, s csak ezután kezdi teljesen kiszorítani a búcsú a régi gyakorlatot. Ha a 13. századi pápák regesztakönyveit végignézzük, nagyon kevés búcsú kiváltságot találunk. A IV. lateráni zsinat búcsút enged ugyan az ájtatosság növelése érdekében azoknak, akik templomszentelésen bűnbánólag vesznek részt,²⁰ de a pápai búcsúengedélyezés ritka, s amit adnak, az is kismértékű, általában egy quadragena²¹ terjedelmű. A 13. század közepének néhány évét kiragadva lássunk példákat. Az 1243–1244-es évekből mindössze hat búcsúengedély maradt fenn²², ebből egy vonatkozik Magyarországra.²³ Ebben a pápa mindazoknak, akik a tatárok ellen harcolnak ugyanazt a búcsút engedélyezi, mintha a Szentföldön küzdenének. Ezután 1245-ből 12 búcsúengedélyt ismerünk,²⁴ ezek közül magyarországi vonatkozású nincs. E század második felében kezd megélni és Magyarországon is elterjedni a gyakorlat,²⁵ melyen az 1300-as jubileumi szentév nagyot lendít. Erre az időre esik a búcsútan formálódása.²⁶ A búcsúengedélyezés az ún. kulcsok hatalmán alapul. Krisztus ugyanis Péterre s rajta keresztül az egyházra bízta e hatalmat.²⁷ Így az egyház megbocsátja a bűnöket, s elengedi az értük járó örök büntetést. Márpedig aki ezt megteheti, az a kisebbet, az ideiglenes büntetést is elengedheti.²⁸ Ehhez az alaptételhez járul egy újabb momentum a 13. sz. második felében. Ez Krisztus és a Szentek érdemfőlségéről szóló tanítás, mely szerint érdemeik kifogyhatatlanok. Ezek képezik az egyház lelki kincstárát (thesaurus ecclesiae). Maga a gondolat, hogy ez a kincs a hívők közösségének tulajdona, igen régi. Csak most, a 13. század második felében kezdik úgy értelmezni, hogy a jó cselekedetek érdemfőlsége kimeríthetetlen tartalék, melyből az egyház „az érdem koldusainak” kicsiben osztogathat. Amint Huisinga említi, Alexander Halensis az első, aki a thesaurus ecclesiae-t abban az értelemben használja, melyet a mai napig megőrzött.²⁹ A tanítás heves ellenállást váltott ki, de végül is a 14. század közepén VI. Kelemen pápa az „Unigenitus” bullában megerősíti, és azt mondja e kincsekről, hogy Krisztus „nem kötötte keszkenőbe, nem ásta el a földbe, hanem fölhatalmazta Szent Pétert, a mennyek országa kulcsainak őrzőjét s az ő utódait, hogy abból a hívek lelkiüdvére juttassanak, s fontos okokból az ideiglenes büntetéseknek majd teljes, majd részleges elengedésére használják föl azokkal szemben, kik töredelmesen meggyónnak”.³⁰

2.3. A 14–15. század

Az avignoni korszak az, amikor okleveleink száma feltűnően megnő. A magyarországi kérvényezők között élen jár Erzsébet királyné és Nagy Lajos buzgósa. Ekkor látják el például búcsúengedélyekkel a püspöki székesegyházakat, a híresebb szerzetesi és vi-

lági templomokat. A szentévek közti időt közben a pápák lerövidítették, így 1350-ben volt a második jubileumi szentév, melyre Nagy Lajos és számos magyar zarándokolt Rómába. A nyugati egyházszakadás időszakában már hihetetlenül felduzzad a búcsúk száma. Pápák, ellenpápák szinte ontják az oklevelek tömkelegét. Ekkor burjánzanak el leginkább a szabálytalanságok és visszaélések. Ezek megszüntetésére az első lépést a konstanzi zsinat teszi meg.³¹ Az egyes nemzetek a reformot elsősorban e téren sürgetik. A németek és angolok a búcsúk sokasága ellen tiltakoznak. V. Márton még a zsinaton intézkedik, s visszavonja az V. Kelemen pápa „Abusionibus” kezdetű konstitúciója óta engedélyezett búcsúkat,³² de gyökeresen a bajokat nem orvosolja. A második fontos lépés a kancelláriai szabályzatok egységesítése volt, melyekben a pápák trónra lépésükkor a búcsúengedélyezés módját hirdették ki. A 15. századi pápáknál azt látjuk, hogy egymástól veszik át ennek gyakorlatát.

V. Márton rendeletében megszabja, hogy az egyházakat felkeresőknek vagy egyéb ájtatossági szent helyeket meglátogatóknak és egyúttal ezek kijavítására vagy felszerelésére adakozóknak, s vagy ott alamizsnálkodóknak adott búcsúk csak 10 évig érvényesek. Tíz év elteltével újra kérendők. Az év egy bizonyos napjára engedélyezett búcsú örökké érvényes. Megszabták azokat a napokat is, amelyekre búcsúk engedélyezhetők. Ezek: az Úr hét ünnepe, a Boldogságos Szűz négy ünnepe, Keresztelő Szent János, Szent Péter és Pál apostolok, Mindenszentek, az illető védőszent ünnepe, a Kegyhely felszentelésének napja, illetve mindezek oktáviái, ha vannak.³³

A búcsúk terjedelmét is meghatározták: A „Fiat” jelzésű supplicatiókra 3 vagy 2 évi, a „Fiat ut petitur” jelzetűekre 4 vagy 3 évi búcsú és ugyanannyi quadragena volt engedélyezett templomoknak, kápolnáknak pedig 100 nap.³⁴ IV. Jenő elődeihez viszonyítva annyit változtatott, hogy az említett ünnepekre engedélyezett búcsúk érvénye 20 évig tartson. Ugyanezt megtartotta V. Miklós is.³⁵ V. Miklós a kápolnáknak adható búcsúkat bővítette. „Fiat” által 1, „Fiat ut petitur” által pedig 2 évet engedélyezett.³⁶ Az utódoknál ez a gyakorlat megmarad.

A kancelláriai szabályzatok azonban papíron maradtak. A gyakorlat számos példával igazolta, hogy előírásaikat semmibe vették. Az alábbiakban számos 7 évi és 5 évi búcsúval találkozunk, amellyel ebben az időben templomokat ajándékoztak meg. De pl. V. Miklós kora előtt is előfordultak már kápolnáknak adott 2 évi búcsúengedélyek.³⁷

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy rendelkezésre álló anyag hogyan osztható osztályozható. A forrásokat 2 fő típusba oszthatjuk: supplicatiók és búcsúengedélyek.

A supplicatiók nagy általánosságban véve több adatot közölnek, mint amennyi az engedélybe belekerült. Forrásértékük nem kisebb, mint a búcsúengedélyeké. Gyakran előfordul, hogy a kért és a kapott búcsú megegyezik. Minden supplicatióban fel kellett tüntetni, hogy milyen búcsút kérnek, ugyanis ha ez elmaradt, nem engedélyezett búcsút a pápa.³⁸ A történelem viharaiiban sok vatikáni kódex elveszett, ezért minden supplicatio elintézését nem tudjuk ellenőrizni. A veszprémi egyházmegye okmánytára alapján azonban Erzsébet anyakirályné kérvényei és azok elintézése jól rekonstruálhatók.

Voltak olyan jelesebb események, amikor magyar királyok és főpapok jártak a pápai udvarban: ekkor a búcsúengedélyek, illetve kérvények száma is megnő. Több olyan kiemelkedő időszak van a történelemben,³⁹ amelyben sok magyarországi vonatkozású oklevelet kelteztek. Ezek sorából is kiemelkednek az 1433. július 13-a utáni napok. Ekkor Zsigmond Rómában van és arra kéri a pápát (július 23.), hogy kísérfői részére a bullákat

díj nélkül állítsák ki. Az ezt követő napokban ő és kísérei csak búcsúügyben több, mint 150 supplicatiót nyújtottak be.⁴⁰ Ezek elintézéséről csak néhány adat maradt ránk, mert e regesztakönyvek nagyjából elvesztek.⁴¹ Mégis e rövid kérvényeknek hallatlan forrásértékük van. Nemcsak genealógiai szempontból, mint ahogy Fraknoi feldolgozta őket, de értesülhetünk belőlük új templomalapításokról, alapítókról, bárói udvarokról és az említett templomok és kápolnák patrocíniumairól. Nem érdektelen, hogy e források rávilágítanak a Zsigmondot elkísérő urak kilétére.

A búcsút engedélyező bullák a supplicatiók információit használják fel. Elmondják, hogy melyik templomnak és miért engedélyez búcsút a pápa, és mi a szándéka az adandó búcsúval. (Pl. a hívek ájtatosságának növelése, vagy egy templom kijavítása.) Tartalmazza a napot vagy napokat, amelyre adja, a búcsú mértékét, továbbá egyéb kegyelmeket. Például, hogy az összesereglődő nép gyóntatására a plébános időszaki gyóntatókat alkalmazhat,⁴² és ezek bizonyos fenntartott esetek alól is feloldozhatnak.

3. A búcsú devalválódása

Külön problémaként vetődik fel a búcsú leértékelődése, értékvesztése, amelynek mélypontján a protestánsok eljutottak a teljes tagadásig. Ennek okairól, folyamatáról kell még szólnunk.

E folyamat első állomása magának a búcsútanak a kialakulása volt, ahol a szigorú vezeklésnek enyhébb gyakorlatokkal való felcserélése, majd teljes elengedése a penitencián nagy rést ütött.

A második lépcsőfokot e folyamatban a keresztes hadjáratokkal és római zarándoklatokkal szereshető teljes búcsú, illetve ennek megszerzése képezte. Először 1095-ben II. Orbán hirdetett meg ilyen búcsút azoknak, akik a keresztes hadjáratban harcolnak a hitetlenek vagy eretnekek ellen. Később már azok is megnyerhették, akik keresztesvitézi szolgálatot nem teljesítettek. Ugyanis III. Ince már teljes búcsút engedélyezett azoknak is, akik maguk helyett más vitézt küldenek,⁴³ később pedig már elég volt csupán áldozni erre a célra bizonyos összeget, például egy zsoldos meghatározott időre szóló zsoldját.⁴⁴ Tehát a keresztes búcsú megszerzése szinte mindenki számára elérhetővé vált. El is veszíti kezdeti lelkesítő hatását.

A másik teljes búcsúszerzési lehetőség a római zarándokbúcsú volt, ahol szintén azt látjuk, hogy római zarándoklat nélkül is utóbb elnyerhetővé vált a 14. század legvégétől több országban azon híveknek, akik a római út költségeit vagy annak egy részét befizették, illetve a pápa szándékára pénzt adtak.⁴⁵

Mindehhez járultak a nyugati egyházszakadás idején elburjánzó visszaélések, amelyek miatt V. Márton több évtizedre visszamenőleg megszünteti a kiadott búcsúbullák érvényességét⁴⁶

Újabb állomás e devalválódási folyamatban a búcsú politikai eszközként való felhasználása. Erre egyetlen példát hoznánk fel hazánk történetéből: 1403. június 1-én IX. Bonifác pápa Nápolyi László trónraléptetése érdekében Angelus bíborost küldi Magyarországra, (valamint Cseh- és Lengyelországba) és intézkedéseit, ítéleteit (melyeket teljhatalommal hozhat) eleve megerősíti.⁴⁷ Szinte pápai hatalommal rendelkezik a bíboros: 47 féle felhatalmazással a tarsolyában jön Magyarországra.⁴⁸ Ezek között szerepelnek: püspököket áthelyezhet, hajnali miséket engedélyezhet, interdictum alá vetett he-

lyeken misézhet, az egyház ellenségeinek megkegyelmezhet, irregularitás alól feloldozhat, eskük alól felmenthet, minden világi ügyben is bírászkodhat, minden egyházi ítélet alól felmenthet, egyházakat megbüntethet, javadalmaktól megfoszthat, szimoniákusokat feloldozhat, törvényes életkort el nem érteknek pappá szentelését engedélyezheti, teológiai magistereket avathat a párizsi magisterekéhez hasonló kiváltságokkal, interdiktum alá vetett helyeken misét engedélyezhet prelátusoknak, báróknak, hordozható oltárhasználatát engedélyezheti,⁴⁹ rokonok közti házassági akadály alól felmentést adhat,⁵⁰ 200 férfinak vagy nőnek engedélyt adhat a Szentföld felkeresésére, és zarándoki fogadalmakat átruházhat. Továbbá felruházták a római nagy penitenciárius jogkörével, felhatalmazták, hogy 300 hívőt a Szentszéknak fönntartott esetekben is föloldozhasson, hogy 200 prelátusnak és mágnásnak teljes bűnbocsánatot adhasson, hogy az egyházak pusztítóit, ha a károkért elégtételt adnak, vagy a római Szent Pál székesegyház építéséhez hozzájárulnak a rájuk kirótt büntetések alól felmenthesse,⁵¹ hogy templomok, kórházak, hidak építése érdekében búcsúkat osztogathasson,⁵² hogy búcsút engedélyezzen azoknak, akik részt vesznek miséjén, prédikálásán vagy tanácskozásán, s hogy védelmezőinek oly búcsút engedélyezzen, amilyenben a Szentföldet felkeresők részesülnek.⁵³ A felhozott példák bizonyítják a legjobban a búcsú mindennapivá válását. Nem jelentett már kiemelkedést a mindennapokból, megszokottá, mindenki számára könnyen elérhetővé vált. S végezetül, bár a sort folytathatnánk, a gyakorlatban előforduló visszaélésekre kell utalni. Itt főleg a Luther által is méltán kifogásolt jelenségekre gondolunk. A búcsúhirdetők gyakran tévtanokat hirdetnek, maguk sincsenek tisztában annak lényegével. „A boldogtalan hívek rábeszéltetik magukat, és hiszik, hogy a búcsúlevelek megvásárlásával mennyei üdvösségüket biztosítják, továbbá, hogy a lelkek a tisztítóútból nyomban kiszabadulnak, amint berakták a ládába érettek a garast...”⁵⁴ „A búcsúhirdetők a fuvarosoknak és vendéglősöknek vagy más szolgálattelvőknek bér helyett 4–5 vagy épp annyi lélekre szóló búcsúlevelet adtak, amennyit akartak.”⁵⁵ Hasonló problémát hordoz a búcsús imádságok kérdése. Csak annyit ezekről, hogy aki elvégezte a szokásos feltételek mellett; annak bizonyos mennyiségű búcsút engedélyeztek. Csakhogy a Nyelvemléktár tanúsága szerint ezen imádságokért több ezer, sőt tízezer esztendei búcsút is lehetett nyerni. Végezetül a dolgozatban eddig felsorakoztatott adatok is bizonyítják a búcsú mindennapivá válását: hogy már nem jelentett vezeklést, mint az ősegyházban, nem jelentett kiemelkedést a mindennapokból, hanem megszokottá, mindenki számára könnyen elérhetővé, „megvásárolhatóvá” vált.

4. A búcsújárások okairól

A búcsú fogalmát már tisztáztuk. Most két másik fogalomról ejtsünk néhány szót. Az emberek többségének tudatában a zarándoklat⁵⁶ és a búcsújárás⁵⁷ egyazon fogalom, szinonimaként élt és él, noha e két fogalom nem fedi teljesen egymást: a búcsújárás fogalmi tartalma több, mert itt a cél a búcsú elnyerése. Búcsújárásról a 12–13. század előtt nem beszélhetünk, mert a búcsútan akkor alakul csak ki. Ezért a terminológiában következetesen nem használjuk ezt a kifejezést a 13. század előtti időkkkel kapcsolatosan.

A búcsújárás okainak vizsgálatánál tisztában kell lennünk azzal, hogy tömegjelenségről van szó. Egy régi közmondásunk ezt jól szemlélteti: Úgy járnak oda, mint a búcsúra.⁵⁸ S mint tömegjelenség magában hordott bizonyos lehetőségeket a deformálódásra.

A fő oknak a középkori áhitat búcsúnyerési vágyát kell tekinteni. A 14–15. századi moralisták már egyetértenek abban, hogy az emberek gyakran „bolond örömek kedvéért” mennek zarándokútra. Az egyházszakadás időszakának jó ismerője, a reformpárti Nicolas de Clamanges azt panaszolja, hogy az emberek nem azért mennek zarándokutakra, mert fogadalmat tettek, hanem hogy jót mulassanak. A zarándokutak mindenféle kicsapongásra adnak alkalmat, mindig akadnak kerítők, és az emberek szerelmeskedni járnak oda. Kempis Tamás szerint ritkán lesz szent abból, aki gyakran megy zarándokútra.⁵⁹

Lutherben is felvetődik a kérdés: mi az oka a búcsújárás népszerűségének? Ő négy okot sorol fel. Első a kíváncsiság, második maga búcsú, amelyért felkeresik a templomot a hívek, a harmadik a bűn miatt való gyötrődés és lakolás, végezetül különös hódolat a szentek tiszteletére és Isten dicsőségére.⁶⁰

Jászi Oszkárt is foglalkoztatta e kérdés a századfordulón, s ő pszichológiai oldalról próbálta megközelíteni: „Így hatol be a szegény máléevő, robotoló munkás életébe a pihenés, a turisztika, a világlátás, a társalgás és a szabad emberi lét ismeretlen gyönyörűsége. S mindennek az élvezetnek nagyszerű betetőzéseként személyesen és közvetlenül fog találkozni áldott Szűzanyjával... Most eleven kezével és áhító szájával fogja érinteni a mondák csodáját, melyből a bűnbocsánat, a testi meggyógyulás és a lelki kiengesztelés, a házi béke és a társadalmi egyensúly rejtelmes fluiduma árad.”⁶¹

Hasonló véleményt mond Georg Schreiber német néprajzkutató is, aki 1934-ben a következőképpen összegez. A búcsújárás a mindennapiból, a köznapiságból való kiemelkedést jelentette, áldozatos és fáradságos, bátor kirándulást a léleknek a természetfeletti rendkívüli és ünnepélyes magaslatára.⁶²

Még egy pszichológiai megközelítést idézünk Steven Runciman angol történésztől:⁶³ „A zarándoklás vágya mélyen az emberi természetben gyökerezik. Ott állni, ahol állt akit tisztelünk, látni azt a helyet, ahol született, küszködött és meghalt, rejtelmes kapcsolat érzését kelti a példaképpel, egyben tiszteletünk gyakorlati kifejezése.”⁶⁴

Azért tartottuk szükségesnek néhány megközelítés, álláspont ismertetését, hogy amikor felvetődik bennünk a miért kérdése, lássuk a válasz összetettségét, bonyolultságát.

Ugyanakkor rá kell mutatnunk a zarándoklatok, búcsújárások társadalmi fontosságára is, hiszen ezek a zarándokok pótolták az újságot és korunk minden hírközlő szervét. A Keletről érkező zarándokok új ismereteket hoztak, addig alig ismert vidékekről, népekről, emberekről beszéltek, s szinte Európa vérkeringését adták. E zarándokutak hozzájárultak a horizontok szélesítéséhez: egyháziak és világiak járták be a Kelet és Nyugat útjait. A 10. században indulnak meg a nagy compostellai Szent Jakab-zarándoklatok, az első ismert külföldi zarándok Puy érseke.⁶⁵

5. A búcsújárások tipológiája

A búcsújárások tipológiájának alapját az képezi, hogy hova irányulnak. Ezt vizsgálva 4 típus különíthető el. Szándékosan használtuk a típus – és nem korszak – megjelölését, ugyanis nehéz ezeket időrendben elkülöníteni. A német vallási néprajz jó ismerője, Bauerreiss korszakokra osztotta a búcsújárásokat:

1. Ókeresztény idők, kora középkori keresztes hadjáratok kora: zarándoklatok és búcsújárások a szentek sírjaihoz;

2. 1250–1350: eucharisztikus, Szentvér- és üdvözítő-búcsújárások
3. 1350–1450: Pieta-búcsújárások
4. 1700-ig, ill. később: Mária-búcsújárások.⁶⁶

Noha Bauerreiss hangsúlyozza, hogy a korszakhatárok nem éles törésekkel különülnek el egymástól, hanem szinte egymásba olvadva lépnek át az egyik korszakból a másik korszakba, nem elég meggyőző az érvelés. Gondoljunk csak arra, hogy a reformációig milyen nagy kultusza volt a szenteknek. Magyarországon szinte vetekedett a Szentvér-búcsújárásokkal.⁶⁷ Vagy például nem egy vagy két Mária-búcsújáróhelyet ismerünk a 15. század előttről. Ezért tartjuk helyesebbnek a típus terminust, mert ez fejezi ki legjobban az áhitatformák változásait s ugyanakkor több típus együttélését.

Az első típusba tehát a szentek sírjaihoz történő zarándoklatok, búcsújárások tartoznak, melyek a kezdetektől szinte napjainkig – igaz, nem egyforma intenzitással – jelen vannak az egyházban.

Az első három évszázad keresztényei nagyon ritkán zarándokoltak. Nemcsak az üldözések korlátozták őket, hanem az is közrejátszott, hogy a Szenthelyek csak akkor alakultak ki. A vértanúk tiszteletének első bizonyítékai Antiochiai Szent Ignác és Szent Polikárp⁶⁸ művei, valamint a katakombák feliratai. Szent Péter és Pál tiszteletének első dokumentumát Euszebiosz egyháztörténete őrizte meg. Ő közöl egy levelet, melyet a 2. század végén vagy a 3. század elején élt Gaius római pap írt Proclusnak, a montanisták hitvédőjének. Ebben a következő áll: „Meg tudom néked mutatni az apostolok síremlékeit, mert ha te a Vaticanum-ba akarsz jönni, vagy az ostiai útra, úgy azok síremlékeit fogod megtalálni, akik ezt az egyházat megalapították.”⁶⁹

E tisztelet megnyilvánulásait a gyakorlat szülte, ugyanis a legkorábbi időktől kezdve az eucharisztikus áldozatokat a szentek sírjainál mutatták be, mintegy oltárul használva azokat. A 4. századtól kezdve már a templomokat is a sírok fölé emelték. Így vált gyakorlattá az ereklyéknek az oltárban történő elhelyezése. Ezzel együtt alakult ki az a nézet, hogy a vértanúság minden bűnt és büntetést eltöröl, tehát a vértanúk azonnal üdvözülnek, és a földön harcoló egyházért (ill. annak tagjaiért) közbenjárnak. Ezért a korai keresztények igyekeztek a szentek sírjaihoz közel temetkezni. A kereszténység elterjedésével nem tudtak minden templomot vértanúk sírjai fölé emelni, s így kerülhetett sor ereklyék, ereklyerészek megszerzésére, amelyeknek ugyanolyan kegyelmi erőt tulajdonítottak, mint az egész testnek.⁷⁰

A középkor leghíresebb kegytemplomai – a Szentföld templomai⁷¹ után – Róma bazilikái,⁷² Aachen, a Karoling székhely,⁷³ a 10. századból Compostella,⁷⁴ majd Köln,⁷⁵ Amiens,⁷⁶ Loreto, Bari, Altötting, Czestochowa⁷⁷ és Szent Patrik purgatóriuma Írországból.⁷⁸ Persze a sort oldalakon keresztül folytathatnánk. Magyarországon a kereszténység alapjainak lerakásával párhuzamosan teremődik meg az igény, hogy legyenek szenthelyek. István felismeri a zarándoklatok jelentőségét, ezért megnyitja a Magyarországon keresztül vezető zarándokutat, s maga is ereklyét kér⁷⁹ vagy zsákmányol.⁸⁰ E kora időkre nyúlik vissza Pannónia és a szomszédos terület első vértanúinak tisztelete: Szent Kálmán,⁸¹ Zoerand és Benedek remeték,⁸² majd néhány évtizeddel később Szent Gellért⁸³ kultusza. Az egész középkoron át virágzó kultusza lesz a szent királyok sírjainak, illetve az ezekhez fűződő tárgyaknak, ereklyéknek; II. Endre Szentföldi útjáról is ereklyékkel megrakodva tér vissza, melyeket nyomban szét is oszt az egyházak között.⁸⁴ Még négy nagyjelentőségű búcsújáróhelyről kell szólnunk, melyek már a virágzó középkort jellemzik: Boldog Margit nyulak-szigeti,⁸⁵ Szent Simeon zárai,⁸⁶ Remete Szent Pál budaszentlőrinci⁸⁷ és Kapisztrán Szent János újlaki sírjai.⁸⁸

A 13. század elején a Szentek tisztelete mellett új típus jelentkezik, mely egy új, misztikus irányzattal együtt teljesen átalakítja a hitéletet. Ezeket nevezi a szakirodalom eucharisztikus vagy Szentvér-jellegű búcsújárásoknak.

Az európai hitéletben tapasztalt változások felfoghatók egy folyamatos kihívásrendszer válaszainak is. A kihívás az eretnkségek részéről történt, melyek nemcsak gazdasági, társadalmi vonatkozásban támadják az egyházat, hanem teljes egészében, s e támadás útja általában a tan megkérdőjelezése. Ha e szempontból vizsgáljuk az európai eretnekmozgalmakat a 11. századtól a hitújításig, elmondhatjuk, hogy a tan tekintetében két dogma ellen irányult elsősorban az eretnkségek támadásának éle: az egyik az Oltáriszentség, a másik pedig Szűz Mária tana.

Ezekre a kihívásokra a válasz természetesen komplex módon jelentkezett. Mi mégis kiragadunk három szálát – s miután az eretnkségek kihívását áttekintettük –, ezek alapján nézzük meg, hogyan válaszol a hitélet az eretnkségek kihívására. E három szál:

- 1) Új szerzetesrendek, rendi reformok;
- 2) Ünnepek kifejlődése, liturgia;
- 3) A búcsújárások új típusai.

A 9–11. századok az Oltáriszentség körüli viták századai. Még a viták teljesen el sem ülnek, amikor Fours-i Berengár fellép (1050). Valószínűleg ő volt az első, aki a valóságos jelenlétet⁸⁹ kétségbe vonta az 1. században élő dokéták óta. A 11–12. század fordulóján működik Németalföldön Tanchelm. Ő Isten fiának, Szűz Mária jegyesének mondta magát, tagadta az egyházat, a papságot, az Oltáriszentséget pedig gyalázta. A 12. század legfélelmetesebb eretnekei a katharok voltak. E tan szinte egész Európát bejárta. Franciaországban Albi városáról kapták nevüket. Lombardiai águkat patarénusoknak, a németországit gazaroknak, ruszkeleknek, az angliait populikánusoknak, a balkánit pedig bogumiloknak nevezik. Ezen irányzatok megegyeznek abban, hogy az említett két tant elvetik. A 13. század közepétől jelentkező flagelláns mozgalom egyes irányzatai szintén kétségbe vonták a valóságos jelenlétet. Tehát ez az időszak, a 12. század második fele, illetve a századforduló az egyik gócpont, amikor az egyházat szinte minden oldalról körülveszik az eretnkségek. A másik ilyen gócpontunk, ahol szintén európai nagyságú mozgalommal állunk szemben: a Wyclif-mozgalom és a huszitizmus (időben a 14. század vége, a 15. század első fele). Wyclifnél nem világos, vajon magát a jelenlétet tagadta-e, vagy csak az átlényegülést. A huszitizmusban sem egyöntetű a tanítás. A Mária-kultuszt minden irányzat elveti, az Oltáriszentség tagadásáig csak a legradikálisabbak jutnak el. Az az általános eretnek nézet, hogy az ostyában csak Krisztus teste, a borban csak Krisztus vére van jelen, s bárki, világi is konsekrálhat.

Amint láttuk, két gócpontot figyelhetünk meg az eretnkségek történetében: a 13. század elejét és a 14–15. század fordulóját. Nagyon érdekesen alakul az egyház válasza e kihívásra. A konkrét beavatkozásokon túl – pl. az 1208-as keresztes hadjárat az albigensek ellen; a magyar királyok hadjáratai a bogumilok ellen – főleg a kultusz területén találunk erre módot, s kettős irányú válaszadás indul meg. Az egyik az eucharisztia tanának erősítése, a másik a Mária-kultusz serkentése.

A szerzetesrendek vonatkozásában szempontunkból a korai alapítások közül a két legjelentősebb a cisztercita-rend és a premontrei kanonokrend. A ciszterciták Mária-tisztelete közismert, hiszen minden templomukat Szűz Máriának szentelték; a Mária-kultusz nagy apostola volt maga Szent Bernát is, kit második alapítójukként tartanak számon. A premontrei kanonokrendnél Szent Norbert fő tevékenységül az Oltáriszentség és

Mária kultuszának erősítését jelölte meg. Közvetlen válasznak fogható fel a katharok felépésére a 13. század eleji három nagy rendalapítás: a domonkos rendé (1216), a ferenceseké (1223) és a karmelitáké (1226). Szent Domonkosról tudjuk, hogy rendjét az eretnokség visszaszorítására alapítja, s ezt nemcsak a szó szoros értelmében végzik, hanem a veszélyeztetett tan erősítésével is. Erős Mária-kultuszuk legjobb bizonyítéka a rózsafüzér-imádság. Az Oltáriszentségről szóló himnuszok Aquinói Szent Tamás nevéhez fűződnek. Szent Ferenc rendjének kapcsolata e két kultuszhoz szintén nagyon szoros. Gondoljunk csak Szent Ferenc keresztsodájára, Szent Klára csodájára az Oltáriszentséggel, vagy Szent Bonaventura Mária-, Oltáriszentség- és szenvedő Krisztushimnuszaira. Végül a karmelita rendet egyenesen Szűz Mária tiszteletének erősítésére alapítják. Talán még ide tartozik az ágostonos (1256) és a szervita rend (Szűz Mária szolgálói) alapítása is.

A 14–15. században nagy rendalapítások nincsenek. A már meglévő rendek fejtik ki tevékenységüket, viszont ez a korszak lesz a nagy rendi reformok időszaka. Például a bencés rend esetében 1336-ban XII. Benedek reformja, 1348-ban az olivetánusok, 1409-ben a pisai, 1414-ben a konstanzi zsinat reformjai, 1473-ban a melki-reform, 1450 körül a bursfeldi unió és 1500 táján a magyar bencés kongregáció.

A második szál, amelyet megvizsgáltunk, az ünnepek és a kultusz tanúsága. Természetesen nem a fő ünnepekről van szó, mert ezek az egyház gyökereihez nyúlnak vissza. Az e korban kialakult ünnepeket és a kultusz módosulásait jól szemlélteti a következő táblázat:

Jézushoz fűződő ünnepek és a kultusz módosulásai	Mária-ünnepek és a kultusz módosulásai
1215. IV. lateráni zsinat: Krisztus jelen van az Oltáriszentségben kötelező a húsvéti gyónás	1090 körül: Szűz Mária szombatja.
1264. Úrnapja.	12. század vége: Üdvözlégy Mária.
1278. Körmenet az Oltáriszentséggel.	1212. Rózsafüzér-imádság
13. század: Jézus Szíve-tisztelet gyökerei	1250. Kisboldogasszony ünnepe.
13–14. század fordulója: Keresztúti ájtatosság	
14–15. század: Krisztus kínszenvedéseiről való megemlékezés, Humiliavit és Egredimini misék.	1389: Sarlós Boldogasszony.
15. század eleje: Jézus neve	14. század vége: Mária bemutatása.
15. század eleje: Kötelezővé teszik Virágvasárnap a passiót.	1412: Fájdalmas Szűz Társulata.
	1413: Fájdalmas péntek.
	1478: Szeplőtelen fogantatás.
1413. Fájdalmas péntek.	15. század: Havi Boldogasszony

A harmadik szál – amint már említettük – a búcsújárások irányának változásában figyelhető meg, mely szoros kapcsolatot mutat az új misztika megjelenésével. Mint láttuk, itt az eucharisztikus, a Szentvér- és az Üdvözítő-búcsújárásokról van szó. Ezeket összefog-

laló néven Szentvér-búcsújárásoknak nevezzük. Jelképes nyitásuk a bolsenai mise (1260 körül). Egy cseh pap kételkedni kezdett abban, hogy kezei között az ostya valóban átváltozik-e. Mivel kételyeit eloszlatni nem tudta, elzarándokolt Rómába, a „hit forrásához.” Innen visszatérőben egy kis olasz faluban, Bolsenában misézett, amikor véletlenül mise közben feldőlt a kehely, s a korporálén nem bor, hanem vérfolt mutatkozott.⁹⁰ Szent Lajos legendája szerint ugyanezekben az években hasonló eset történt a francia király udvarában is. Szent Lajos Karácsony nyolcadán épp a szobájában volt, amikor udvari papja felrohant hozzá, és így szólt: Uram, királyom! Gyere gyorsan a kápolnába, mert a pap keze között az ostya gyermek Jézussá változott, és a kis Jézus ott ül az oltáron, és mosolyogva néz mireánk. Szent Lajos erre azt mondta lelkendező udvari papjának: menj csak vissza a kápolnába, folytassátok a misét, mondjátok meg a kis Jézusnak, hogy elég hite van a francia királynak ahhoz, hogy jelenések nélkül is elhiggye Jézus jelenlétét az Oltáriszentségben.⁹¹ Ezek az események egész Európában megindítják a legendaképződést. Ezt a hatalmas anyagot gyűjtötte össze és rendszerezte a már említett Bauerreiss, ki felhasználta a múlt században e témával foglalkozó P. Browe kutatási eredményeit is.

Bauerreiss megállapítja, hogy az általa megvizsgált legendák hasonló felépítésűek. Kiindulásuk általában az Oltáriszentség ellen elkövetett tiszteletlenség (gyakran zsidók részéről) vagy hitetlenség, amely csodálatos jelenséget vált ki. A megsértett isteni fölség bizonyítani igyekszik jelenlétét, kinyilatkoztatja magát, vagy szenvedésének jelét adja, hiszen az ostyát ért bántalmak az Üdvözítő szenvedései is.⁹² Ezután ünnepélyes körmenetben mennek érte, s a csoda helyén templom épül, ahová megindul a zarándoklás.⁹³ Tehát szerkezetileg e legendák három részre oszthatók: Az isteni fölség megbántása; csodálatos jelenség; kultusz kialakulása.

Problémaként vetődik fel, hogy hogyan jelentkeznek ez a típus Magyarországon. Párhuzamosan az európaival, vagy később? Kónyi Mária e kegyhelyek megjelenését 1350 utánra teszi,⁹⁴ s régebben mi is a 14. század második felére helyeztük.⁹⁵ Elgondolkodtató azonban a gyermek Jézus köntösének legendája, melynek cselekménye szinte egyidőben játszódik le a már idézett bolsenai misével és a Szent Lajos-csodával. Eszerint 1260 körül a királyné káplánja a visegrádi várkápolnában a misét végezte. Előre figyelmeztést kapott, hogy készítsen az oltárra egy kis köntöskét. Mise közben a pap kezei között az ostya gyermek Jézussá változott, aki a köntöst magára öltötte, majd egy idő után levette, és visszaváltozott. A köntös további sorsa is ismert. Laszkarisz Mária odaadta egy keresztes lovagnak, aki ezt Kölnbe küldte. A köntöske bal ujjá azonban hazánkban maradt, és 1526-ig a Margit-szigeten tisztelték.⁹⁶ Érdemes odafigyelni Boldog Ilona legendájára is, amelyben ezt olvashatjuk: egy szelencében megmutatta az Úr csodálatos alakban lévő testét négy nővérnek. Közülük az egyik úgy látta, hogy húsvörösbe hajlik, és tündököl, a másik úgy látta, mintha kisdéd lenne, a többiek, ketten, kissé vörösnek látták. Egyiküknek azt mondta: „Ez az Úr teste, amelyet a pap keze megszentelt; az angyalok hozták az égből, és most elhozták nekem.”⁹⁷ Sőt a Margit-legenda is hasonló hatásokról tanúskodik: „Némikoron imádkozik a Szent Kereszt oltára előtt a kertben; ... némikoron pedig áll vala az ablaknál, kiről nézik Krisztusnak szent testét nagy ájtatossággal és nagy siralmakkal.”⁹⁸ Azt hisszük, ezek a példák amellet tanúskodnak, hogy Magyarországon egyidőben jelent meg e búcsújárási típus az európaival. A későbbi, a középkorban oly híres búcsújáráshelyek létrejöttéről szinte semmit sem tudunk, ezért nem lehet kizárni azt, hogy ezek gyökerei ide, az utolsó Árpádok idejére nyúlnak vissza. Emellett a Mária-tiszteletnek is kialakul egy sajátos formája, mely a barokk búcsújárá-

hoz fűzi a kora középkorit, s szoros kapcsolatban van a Szent-búcsújárással: ez a Pieta-típusú búcsújárás. Magyarországon ez csak a 15. század második felében jelentkezik, s a török hódítás korszakát fogja majd jellemezni igazán. Ezért itt ezekről nem szólunk.

Végezetül még egyszer összefoglaljuk a mondottakat. Bauerreiss korszakokra osztotta fel a búcsújárásokat, s négy szakaszt különített el. Véleményünk szerint ez hibás, mert az általa felsorolt szakaszok egymás mellett élnek szinte napjainkig, ezért ezeket időhatárok közé szorítani, vagy egymás elé sorolni nem lehet. Ezért a Bauerreiss-féle felosztást átvéve, de nem korszaknak, hanem típusnak tekintve mi is négy részre osztjuk a búcsújárások történetét:

- 1: zarándoklatok és búcsújárások a szentek sírjaihoz;
- 2: Szentvér-búcsújárások;
- 3: Pieta-búcsújárások;
- 4: Mária-búcsújárások.

JEGYZETEK

1. Jo 2, 12; Ez 18, 21–22; Mt 5, 27–31. (A bibliai szövegeket a Szent István Társulat 1979-es kiadása alapján idézzük.)
2. 1 Kor 5, 5–6.
3. *Tertullianus*: De poenit. C.9, C.11, C.12. Idézi *Prohászka Ottokár*: A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat. In: *Prohászka összegyűjtött munkái II.* Bp. é.n. 228.
4. *Gregoriosz Thaumaturgosz*: Kánoni Levele. In: *Ókeresztény Írók V.* Az Ókeresztény kor egyházfegyelmé. Bp. 1983. 72.
5. Csodatevő Sz. Gergely kánoni levele. Uo. 361.
6. *Euszebiosz* egyháztörténete In: *Ókeresztény Írók IV.* Bp. 1983. 238.
7. Pl. „a gyilkos a templomba öt évig be ne lépjen, hanem a kapu előtt siránkozzék; öt év múlva beléphet, de nem áldozhat, hanem a templom szögletében állhat ... Aki a nejét meggyilkolta, a templomban a többi-től különülve az ajtó mellett bánkódjék, s a ki- és bemenők közbenjárását kérje, áldozásra pedig egész életén át méltatlannak tartsa magát ... Aki bestializmust követ el, 15 évig álljon a templom ajtajánál; ezután öt évig hátul. A templomban jelen lehet az imákon, s csak ezután áldozhat.” *Prohászka* i.m. 251.
8. *Prohászka* Id.m. 251. E hét évre kiszabott penitenciára emlékeztet a feltűnően sok és kedvelt 7 évi és 7 negyvenednyi (quadragena), azaz 7 nagyböjtre vonatkozó búcsú. Ez nem azt jelenti, hogy az egyház a tisztítófűzbeli szenvedésből 7 évet és 7 nagyböjtnyi időt enged el, hanem annyi szenvedést, amelyet a penitencia régi gyakorlata szerint 7 évi és 7 negyvenednyi szigorú vezekléssel le lehet róni.
9. Uo. 253.
10. Az ősegyházban ez nem fordulhatott elő. Ott a legnagyobb bűnökért is legfeljebb életfogytiglani vezeklést lehetett kiszabni. Eredménye pedig az lett, hogy a vezeklés teljesíthetetlené vált.
11. *Prohászka* i.m. 254.
12. Uo. 255.
13. *Foucher de Chartres*: Gesta Francorum. Egyetemes történeti szöveggyűjtemény Bp. 1971. I/2, 676. Ugyanez látszik a clermont-i zsinat 2. kánonjából is: „Annak, ki nem pénzért vagy kitűnni vágyból Jeruzsálem fölzsabadítására siet, hanem csakis áhitatból, azt az utat teljes tökéletes vezeklésül kell betudni.” (*Prohászka* i.m. 256.)
14. A kánoni penitencia történetében eddig különböző megváltásokról beszéltünk, amelynél a penitencia gyakorlatait más gyakorlatokkal helyettesítették: azonban a megváltásokat nem mondhatjuk búcsúnak, ti. elengedésnek – hanem inkább cserének. Ugyanezt állíthatjuk a nagy zarándoklatokról s a keresztes hadjáratokról is. Tehát a búcsú ott lép föl, ahol a büntetés elengedése kézzelfogható – ott, ahol apró gyakorlatokért Krisztus szenvedésére való hivatkozással elengedték az ideiglenes büntetést Isten színe előtt. Ez a tulajdonképpeni búcsú a II. Lyoni zsinat óta örvend általános gyakorlatnak.
15. 1215-ben a IV. lateráni zsinaton megerősíti III. Ince pápa, hogy aki templomszentelésen bűnbánólag vesz részt, annak elengedik egy évi vezeklését. (*Prohászka* i.m. 259.)
16. Uo. 270.

17. Arra, hogy ez a gyakorlatban hogyan történt, jó példa a Tamás cantenbury-i érsek gyilkosaira kivetett penitencia. II. Henriket kötelezik 1200 katonára fenntartására a Szentföldön. Sz. Tamás rokonait köteles visszafogadni kegyeibe, ő maga háborúba menjen vagy a Szentföldre, vagy Spanyolországba a mórok ellen. E kiszabott penitenciára a király így felel a követnek: „Íme, követ urak, testem kezeitek közt van! Higgyétek, hogy bármit is parancsoltok, megteszek mindent, s akár Jeruzsálembe, akár Rómába, vagy Szent Jakabhoz Compostellába elmegyek.” Uo. 271.
18. Ti. az eretnek „egyház” javát.
19. Uo. 271.
20. *Félegyházi József*: A középkor egyháza. Bangha Béla–Ijjas Antal [szerk.]: A keresztény egyház története. Bp. é.n. 4. kötet 30.; *Prohászka*: Id.m. 259.
21. Quadragena a negyvennapos bűntől jelöli. Először ilyen nagyböjtnyi vezekléseket engedtek el. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a tisztítóüzbéli büntetésből engedtek el egy nagyböjtnyi időt, negyven napot, hanem annyi ideiglenes büntetést, amennyi 40 napi vezekléssel a régi egyházi szabályok szerint leróható volt.
22. *Pothast, August*: Regesta pontificum Romanorum. Inde ab A. post Christum natum MCXCVIII. ad A. MCLCIV. Berolini, MDCCCLXXV. II. kötet 495, 953, 956, 958, 959, 965.
23. Uo. 495.
24. Uo. 978, 990, 991, 999, 1001, 1008, 1009, 1010, 1012, 1013.
25. Főleg a püspökök buzgolkodtak a búcsúosztásban: 1284-ben 22 püspök engedélyez búcsút az esztergomi domonkos zárdának. *Balics Lajos*: A római katolikus egyház története Magyarországon. I–II. Bp. 1885–90. II. kötet 351–352.; *Magyar Sion III.*, 1865 623.; *Pfeiffer Miklós*: A Domonkos rend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa, 1917. 39. 1295-ben Benedek veszprémi püspök az egyházmegyéjében lévő ferences templomokat látja el búcsúkkal. *Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Bp. 1922–24. I. kötet 29. 1298-ban pedig több érsek és püspök engedélyez búcsút azoknak, akik a segesvári domonkosok templomát felkeresik. *Pfeiffer i.m.*: 200.
26. Szándékosan használjuk a formálódás szót, mert a tan végleges rögzítése csak a tridenti zsinaton történik meg.
27. Mt. 16, 18–20; Ján. 20, 23;
28. Ez a dogma alaptétele.
29. *Huizinga*: A középkor alkonya. M. Helikon é.n. 170.
30. *Prohászka Ottokár*: A Szentév (1900). In: Prohászka összes művei XII. 7. *Denzinger–Schönmetzer*: Enchiridion symbolorum definiti – onum et declarationum. Barcinone, 1967. 300–301.
31. E témával foglalkozik *Hübler*: Die Konstanzer Reformation und die Konkordate von 1418. Leipzig, 1867. 155. és kk.
32. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis I–IV. Budapestini 1896–1907. (a továbbiakban: Mon. Vespr.) III. kötet, Bevezetés, CXI.
33. Mon. Vespr. III. p. CXI. – Érdekes volna kultúrtörténetileg végigvizsgálni a búcsúengedélyekben szereplő ünnepeket, ezek változásait, módosulásait.
34. *Ottenthal*: Die päpstlichen Kanzleiregeln. Innsbruck, 1888. 196.
35. Uo. 246. és 263.
36. Uo. 243. és 263.
37. Mon. Vespr. III. 87 (CXXIV. sz.), 88 (CXXV. sz.).
38. Mon. Vespr. vol. III., p. CXI. (Bevezetés).
39. Ilyen időszak például 1400 októbere is.
40. Közli *Fraknói Vilmos*, Turul 1893, 3–4.
41. Uo. 4.
42. Ez a momentum nagyon fontos, mert viszonyításképpen következtetni lehet a hely kedveltségére, látogatottságára; középkori kultuszhelyeinkről gyakran az egyetlen adat. IX. Bonifác 1400-ban a sajládi kolostornak 12 időszakos gyóntató alkalmazására ad engedélyt, vö. *Mályusz Elemér*: Zsigmondkori Oklevéltár I–II/1–II/2. Budapest, 1951–1958., (a továbbiakban: Zs.k.O.) II/1, 70. és Monumenta Vaticana Historiam regni Hungariae illustrantia. Bp. 1881–1909. (a továbbiakban: Mon. Vat.) I/4. 194. Ugyanabban az évben az örményesi pálosok 10 gyóntatót alkalmazhatnak a Szt. László-napi búcsújukon. Zs.k.O. II/1 26; Mon. Vat. I/4 194.
43. *Schermann Egyed*: A búcsú. Bp. 1926. 17. *Holub József–Kónyi Mária*: A bátai apátság és Krisztus-vére ereklyéje. Szekszárd, 1940. 39–40.
44. Főleg a jubileumi búcsúk okmányainál találkozunk vele.

45. Nálunk először az 1450. évi jubileum alkalmával lehetett ezt a kegyet elnyerni. Először a pápa csak a főpapoknak és báróknak engedélyezte. Hunyadi János azonban kieszközölte annak további kiterjesztését. Lásd: Magyar humanisták levelei. Közreadja V. Kovács Sándor, Gondolat, 1971. 162–163.
46. Mon. Vesp. III. (Bevezetés) LX.
47. Zs.k.O. II/1. 289.
48. Regesztáit közli a Zs.k.O. II/1. 2443–2499 sz. alatt.
49. Zs.k.O. II/1. 289.
50. Uo. 291.
51. Uo. 290.
52. Uo. 291.
53. Uo. 289.
54. D. *Luther Márton* művei I. Bp.–Pozsony, 1904–1917. 28.
55. Uo. I. 151.
56. Zarándok szavunk az ógyházi szlávból került hozzánk, minden bizonnyal azoknak a szentéletű szerzeteseknek a nevéként, akik zarándokúton jöttek hazánkba, s tartottak Konstantinápoly és a Szent Sír felé. (Balázs János: Magyar deákság. Bp. 1978. 283.)
57. Feltűnően Katolikus Lexikon sem tesz különbséget a két fogalom között. vö. Katolikus Lexikon I. 266. „Búcsújárás.”
58. *O. Nagy Gábor*: Magyar szólások és közmondások. Bp. 1966. 106.
59. *Huizinga*: Id.m. 160–161.
60. Luther Id.m. I. 169–170.
61. Jászi Oszkár publicisztikája. Bp. 1979. 14.
62. *Schreiber, Georg*: Wallfahrt und Volkstum. Düsseldorf. 1934. 34.
63. *Runciman, S.*: A History of the Crusades. London 1965. I. 38–50.
64. Idézi: *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1973. 293.
65. *Robert-Henri Boutier*: A középkori Mediterráneum főbb politikai és gazdasági kérdései. (Az ókori és középkori társadalomtörténet kérdései. III.) Bp. 1970. 154.
66. *Bauerreiss, Romuald*: Pie Jesu. Das Schmerzensmann-Bild und sein Einfluss auf die mittelalterliche Frömmigkeit. München, 1931. 108.
67. Gondoljunk csak Remete Szent Pálra vagy Kapisztrán Szent Jánosra.
68. *Salamon Z. László*: Hol Szent Péter sírba téve. Róma, 1975. 20–24.
69. Eusebiosz Egyháztörténete i.m. 91.
70. Vö. *P. Testini*: La catacombe e gli antichi cimiteri Cristiani in Roma. Bologna, 1966. 4. és kk.
71. Vö. *Pécsváradi Gábor*: Jeruzsálemi utazás. Bp., 1983. és Magyar Sion, IV. 1866. 183, 261, 352.
72. Vö. *Fraknói Vilmos*: A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház. – Katolikus Szemle, 1893, 169. és *Fejérfataky László*: Bártfától Rómáig. – Ország-Világ. 1882, 419.
73. *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940. 125–126.
74. Vö. *Bálint Sándor*: Compostela és hazánk. Vetera et nova rerum liturgicarum. Bp. 1975. 200–212 és *Révay József*: Zarándokút szenthelyekre. Bp. 1928. XI.
75. *Pásztor* Id.m. 126–129.
76. Froissart krónikája, Bp. 1971. 223.
77. *Pásztor* i.m. 129–133.
78. Magyarok közül is jártak ott néhányan, például Tar Lőrinc. Vö.: Tar Lőrinc pokoljárása. (Magyar ritkaságok) Bp. 1985.
79. *Makkai László-Mezei László*: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Bp. 1960. 85–87. (Odilo cluny-i apát levele István királyhoz.)
80. *Györffy György*: Id.m. 288.
81. *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium (I–II. Bp. 1977) II. 376–377.
82. Árpád-kori legendák és intelmek. Bp. 1983. 13–15.
83. Uo. 68–94.
84. Képes krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Bp. 1959. 188.
85. *Némethy Lajos*: Adatok Árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez. Bp. 1884. 151.
86. Művészet I. Lajos király korában (1342–1382). Katalógus. Bp. é.n. 115–117.
87. *Knapp Éva*: Remete Szent Pál csodái. – Századok 1983/3. 511–557.
88. Vö. Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon. – Forum, 1983.
89. Krisztusét a két szín alatti áldozásnál.
90. *Bauerreiss* Id.m. 63. Más variáció szerint a kehely fölött az ostyát megtörte.

91. *Spirago-Bezerédj*: Példatár. 106. sz. példa.
92. Vérzik, világít, levegőben lebeg, vagy súlyos és a földre esik, gyermek, vagy rózsza képét ölti fel.
93. *Bauerreiss* Id.m. 84. és kk.
94. *Kónyi-Holub* Id.m. 30.
95. *Sümei József*: Középkori hitélet, középkori misztika a magyarországi búcsújárások tükrében. Posztulátum, - Főiskolai hallgatók tudományos munkái II. évf. Pécs, 1981/1. 35.
96. *Némethy Lajos*: A gyermek Krisztus köntöskéje. - *Magyar Sion*, 1901. 358-371, 458-473.
97. Árpád-kori legendák Id.m. 105.
98. Uo. 113. A téma legújabb feldolgozása: *Tuskés Gábor-Knapp Éva*: A Szent Vér tisztelete Magyarországon. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Bp. 1986. 76-116.